

FRASEOLOGISKE ENHEDER bestående af SMAORD

Af Anne Duekilde

De undersøgelser og overvejelser som jeg vil fremlægge, er langt fra at være et færdigt arbejde. Men der tegner sig nogle spørgsmål som jeg har brug for at formulere og som forhåbentlig kan være af interesse for andre.

Jeg har gennem nogen tid samlet på faste ordforbindelser og vendinger af typen:
have med at gøre
være ude efter
i et og alt
alt efter som
når alt kommer til alt

Det er forbindelser af såkaldte småord. Jeg har gennemgået ca. 100 artikler fra Ordbog over det danske Sprog og udskrevet, hvad jeg anså for at være faste småordsforbindelser i moderne dansk.

Mine spørgsmål angår dels afgrænsningen af de faste ordforbindelser, dels deres plads i leksikografien.

Småord

Småordene er store ord i en almenordbog, i den forstand at de har forholdsvis store artikler. Ordforbindelserne kan derfor være svære at finde. Og desuden er det svært at gætte hvilket ord en ordforbindelse er placeret under. Dette rent praktiske - eller upraktiske - forhold var grunden til at jeg begyndte på en registrering af småordsforbindelserne, med angivelse af hvor de kan findes i ODS.

Småord kaldes også funktionsord, med tanke på deres syntaktiske funktion og ofte minimale betydningsindhold. Det drejer sig især om ubøjelige ord som præpositioner, partikler, konjunktioner, adverbier, pronominer og pronominale adjektiver (ord som *al*, *nogen*, *samme*). Man kan også tale om funktionsverber.

Det er foruden hjælpeverber og modalverber ord som *gøre*, *gå*, *komme*, *lade*, *tage*, som i mange anvendelser især har den syntaktiske funktion at danne verbale ordforbindelser, fx *gå i stykker*, *tage af sted*. - Antallet af småord ligger omkring 150 (Lewandowski 1984, I s. 321, om engelsk).

Fraseologi

Fraseologi er den disciplin inden for sprogforskningen der beskæftiger sig med sprogets fast etablerede flerordsudtryk. Ordet fraseologi bruges også om et sprogs bestand af den slags udtryk. I løbet af de sidste ca. 20 år er der sket en fornyelse af fraseologiforskningen. Inspirationen er kommet dels fra den amerikanske transformationsgrammatik dels fra sovjetisk strukturalistisk fraseologiforskning, formidlet af østtyske forskere. Man kan måske også sige, at først nu er fraseologien blevet til en selvstændig disciplin.

Fraseologien lider af en betydelig terminologisk forvirring, så man må være forsigtig for ikke at fare vild i begreber og termer. De sproglige størrelser som undersøges af fraseologien er blandt andet blevet kaldt "syntagmatiske enheder", "polyleksikale enheder" og "faste syntagmer". Jeg har valgt betegnelsen "fraseologiske enheder" (efter Pilz 1983, s.336ff.).

Afgrænsningen af disse enheder i forhold til de frie ordforbindelser har været et vigtigt emne i fraseologien. Man kan formulere nogle kendetegn eller definitionskriterier (se fx Fleischer 1982, s.72; Gréciano 1983, s.233-235) ud fra forskellige synsvinkler. Jeg vil opstille et ortografisk, et semantisk, et grammatisk og et pragmatisk kriterium. Disse kriterier angår ikke specielt småordsforbindelserne.

Det ortografiske kriterium: fraseologiske enheder består af flere ord.

I dansk kan det bero på forskellige forhold om en forbindelse af ord skrives i et eller flere ord (se Retskrivningsordbogens retskrivningsregler paragraf 18 og 19). Ved småord er der ofte blot tale om en hævdvunden praksis. Nogle eksempler:
alt efter som (men: eftersom)
alt sammen
frem for alt

ganske vist (men: vistnok)
 hen ved
 hvad som helst
 om end (men: omendskønt)
 selv om (el. selvom)

Jeg vælger altså at lade den gældende
 retskrivningsordbog være bestemmende for hvad der kan
 høre til de fraseologiske enheder. Sammenskrevne
 ordforbindelser har traditionsmæssigt en sikker plads
 i ordbøgerne, mens der diskrimineres groft mod
 flerordsforbindelserne.

Det semantiske kriterium: fraseologiske enheder kan
 have en betydning som er uforudsigelig ud fra de
 enkelte ords betydning.

Omtydningen kan være betydningstab eller der kan være
 en billedlig eller en helt uigennemskuelig brug af
 ordene (fx komme ind i billedet, gå i fisk).

Ordfølgen "er ude efter" kan enten være en fri
 forbindelse eller en fraseologisk enhed. Som fri
 ordforbindelse:
 han er ude efter en kniv
 Her betyder "ude" det modsatte af inde, og indholdet
 kan tydeliggøres ved en udvidelse:
 han er ude i køkkenet efter en kniv
 Som fraseologisk enhed:
 han er ude efter stillingen /anerkendelse / dig
 Ordet ude er her omtydnet i forhold til betydnings-
 mulighederne i fri brug. Ordforbindelsen "er ude
 efter" er en enhed der her betyder vil gerne have, er
 ivrig efter at få, efterstræber. (I andre kontekster
 kan "være ude efter" betyde genere, kritisere, være på
 nakken af, efterstræbe).

Det semantiske kriterium konstituerer fraseologiens
 centrale område, de idiomatiske ordforbindelser eller
 idiomerne. De er også blevet kaldt fraseoleksemer (fx
 Kjør 1986) eller fraseologismer (fx Grindsted 1988,
 s.36). Jeg henviser til danske afhandlinger for at
 terminologien i den danske faglitteratur eventuelt kan
 diskuteres.

Det grammatiske kriterium: i fraseologiske enheder er
 de grammatiske variationsmuligheder begrænsede.

Verbalbøjning er i reglen mulig, men ikke de ændringer
 som kan true udtrykkets stabilitet. Et par eksempler
 (stjernen markerer uacceptable sætninger):

når alt kommer til alt
 når alt kom til alt
 * når alt er ved at komme til alt

han er ude efter stillingen
 han har længe været ude efter stillingen
 * han har været ude længe efter stillingen

Her går det ikke at sætte noget ind midt i den
 fraseologiske enhed.

Det pragmatiske kriterium: i fraseologiske enheder er
 de leksikale variationsmuligheder begrænsede.

Valget af kontekstpartner kan være en sproglig
 konvention og ikke et frit valg for sprogbrugeren.
 Flere synonyme ord kan undertiden synes at stå til
 rådighed for sprogbrugeren, men sprogbrugen accepterer
 kun en bestemt mulighed. Man taler om idiosynkratiske
 syntagmer (Grindsted 1988, s.35; Fleischer 1982,
 s.26), når det semantiske kriterium ikke samtidig er
 opfyldt, altså når der ikke er tale om idiom i
 snæver forstand. Sproget har modvilje mod visse
 kombinationer af ord, fx kan synonymerne "alt" og "det
 hele" ikke bytte plads i følgende udtryk:

frem for alt	i det hele taget
* frem for det hele	* i alt taget

Disse forskellige kriterier skal altså indkredse
 begrebet fraseologiske enheder, faste flerords-
 forbindelser. Et sprogs fraseologi skal læres ligesom
 ordene skal læres. Der er ingen regler til hjælp, det
 kan blot konstateres at det hedder sådan og sådan
 (Toftgaard Andersen 1986 s.28). Det semantiske krite-
 rium angår de fraseologiske enheders idiomacitet,
 dvs deres grad af uforståelighed ud fra de enkelte
 ords betydninger.

Ikke alle højfrekvente ordforbindelser er fraseolo-
 giske enheder. Høj frekvens kan skyldes at der på
 grund af forhold i den ikke-sproglige verden
 forholdsvis mange gange er brug for at kombinere de
 begreber det drejer sig om. Grænsen til de frie
 ordforbindelser er vanskelig at fastlægge. Desuden er
 grænsen ikke lukket, idet der kan ske
 fraseologiseringer og defraseologiseringer.

Ved småordene kompliceres opgaven af at vi ofte ikke har en anvendelig semantisk og grammatisk beskrivelse af de enkelte ord. Det er måske tvivlsomt om ordforbindelser som: alt efter, alt for, for at, så at ofl. bør regnes for fraseologiske enheder.

Mit registreringsprojekt er tænkt som et hjælpemiddel for ODS-Supplementets redaktion. Men det kan måske også være af betydning for andre ordbøger.

Fraseologiske enheder og ordbøgerne

Den enkelte ordbogs omfang og formål må naturligvis være bestemmende for hvad der medtages, og hvilke oplysninger der gives. Men alt taget i betragtning vil jeg mene at de fraseologiske enheder har fået en for ringe behandling.

Medtagelse: Det kan diskuteres hvad man skal forstå ved medtagelse i en ordbog. I Nudansk ordbog finder man i artiklen vist: ganske vist er han hjemme, men jeg tror, han er optaget. Denne sætning står som eksempel på brugen af adverbiet vist, og der er ingen oplysninger om betydningen af "ganske vist" eller nogen markering af at det er en fraseologisk forbindelse. Er "ganske vist" så medtaget?

Medtagelse kan ske på forskellige niveauer i artiklen:

- som opslagsform, lemma
I danske ordbøger er der ikke tradition for dette. Dog er der i synonymordbøgerne en del flerordsudtryk som opslagsformer.

- som sublemma
Herved forstås jeg en redaktionel fremhævelse af ordene, bl.a. typografisk, i artiklen for et af de indgående ord. Denne medtagelsesform er den almindeligste for fraseologiske enheder i de fleste ordbogstyper.

- som eksempel, med en semantisk eller pragmatisk markering
Imellem eksemplerne på et ords eller en ordbetydnings brug kan der stå nogle forklaringskrævende ordforbindelser, der så har fået en betydningsforklaring, i reglen efter et dvs.-tegn.

I Nudansk ordbog fx i artiklen have:

det har man for sin godhed dvs. man har kun ubehageligheder til gengæld;
jeg vil ikke have det! jeg forbyder det!
de har meget sammen dvs. er meget fortrolige.

I Dansk Sprogbrug fx i artiklen være:
nu vi er ved det (: mens vi taler om det).
Betegnelsen "fig.", figurligt, billedligt, er her også en semantisk markering; den kan - sammen med en kontekst - erstatte en betydningsforklaring; fx fig. give efter [for (éns bønner)].
Betegnelsen "talemåde" er vel både en semantisk og en pragmatisk markering. Den står fx i artiklen være ved udtrykket: være med på den værste.

I disse eksempler får læseren altså et praj om at der er noget særligt på færde, at det ikke er frie ordforbindelser.

Hvis læseren skal aflæse den fraseologiske karakter af konteksten alene, så vil jeg sætte spørgsmålstegn ved medtagelsen.

Svarende til Nudansk ordbogs ganske vist-eksempel har Dansk Sprogbrug i artiklen være (s.570):
det får være [til en anden gang];
det får være [for denne gang]
(jeg ville gerne have været med, men) det får være.
For den der er fuldt fortrolig med sproget, kan den slags eksempler naturligvis være gode som hukommelsesstøtte.

Aktiv-ordbøger, dvs. ordbøger der skal støtte den aktive brug af sproget, formulering af tekst, bør medtage et bredere udsnit af de fraseologiske enheder end passiv-ordbøgerne, dvs. ordbøger der skal støtte forståelsen af en tekst (Grindsted 1988, s.36).

Følgende ordbogstyper vil jeg regne for aktivordbøger:

- Oversættelsesordbøger fra modersmålet til et andet sprog
- Stil-og konstruktionsordbøger, fx. Dansk Sprogbrug
- Synonymordbøger
- Etsprogsordbøger med hovedvægt på det centrale ordforråd
- Retskrivningsordbøger

Beskrivelse: En udførlig beskrivelse af de fraseologiske enheder kan der kun blive tale om i de største modersmålsordbøger og i specialordbøger for fraseologien. Den mest omfattende og dybtgående fraseologiske ordbog er nok Oxford Dictionary of

Idiomatic English. Jeg har medtaget et lille klip fra den.

ODS kan af og til have indgående oplysninger af både etymologisk og grammatisk art, foruden de semantiske og pragmatiske oplysninger; se især eksemplet "så godt som" fra artiklen god, trykt 1924.

Tekststykket Lidt talesprog skal illustrere hvor meget småordsfraseologien kan præge talesproget. Dette forhold må være vigtigt for undervisningen i dansk som andetsprog, som vel endnu langt fra har fået dækket sit behov for hjælpemidler.

Eksempelmateriale

Tallene i nedenstående eksempler henviser til spaltetal i ODS.

Henvisning i parentes angiver at ordforbindelsen ikke er redaktionelt fremhævet eller kun findes i en lidt anden form.

□ angiver ODS-Supplementet (i manuskript eller uredigeret citatsamling).

Nogle sætningsformede udtryk:

den er lige op(pe) over lige 829
der er ikke andet 'for anden 557
der er ikke noget at gøre gøre 517
der er noget om det om 452
der er noget ved 'det ved 728
der har vi det have 966
det bliver der ikke noget af blive 829
det er alt for meget! megen 1216
det er godt det samme samme 576
det er godt gjort! ?
hvad er 'den af? hvad 789
om jeg så må sige saa 288

Nogle sætningssemner:

hvad da? hvad 792
hvad den? hvad 791
hvad ellers? hvad 792
men dog! dog 832
men hvad! hvad 792
nok om det! (nok 1307)
og hvad så? (hvad 792)
og sådan saadan 327

& hvad hvad 792

Nogle verbalhelheder:

få / have at gøre med gøre 527
få / have det med faa 589, have 956, 965
have 'for for 186, have 968
få / have 'for sig for S
få / have med .. at gøre gøre 527
'have 'været der være 859
ikke skulle have noget af have 972
ville have det til at (have 971)

Nogle adverbialhelheder:

af og til af 132
af sig selv selv 1008
ganske vist vis 227
i et og alt al 406
i det hele taget hel 1064
i og for sig i 30
med det samme samme 577
nok så nok 1317
sådan set se 876
ud i et en (338), S

Nogle konjunktionalhelheder:

alt efter som (efter 122)
alt som alt 486
for det at for 173
for at for 176
for om for 173
om end end 359
selv om om 485, selv 1018
så at saa 312

Nogle præpositionshelheder:

alt efter alt 485
bag på bag 1019
'for om for 189
over for over 1376

Nogle adjektivhelheder:

lidt vel meget (vel 957)
mangt og meget mangen 943

Nogle pronominalhelheder:

den og den den 613
en og anden anden 552

Nogle substantivhelheder:

alle og enhver al 408
hver især hver 830

Oxford Dictionary of Current Idiomatic English
medtager fx følgende småordsforbindelser:

after all (3 artikler), all but (2 artikler), all in all (2 artikler), all or nothing, all / just the same, and all, and all that, and I don't know what (all), and so on / forth, and then some, as it is / was, as such (2 artikler), as yet, at all, at that (2 artikler), for all that, in all / total, one and all, that's all (2 artikler).

Lidt talesprog:

- Hvad for nogen kopper skal jeg tage? og hvad for glas?
Hvor er de henne?
- Tag alt hvad du kan finde, for hvis vi bliver mange.
Hvad for noget! er I her allerede?
- Ja for at vi kan hjælpe lidt til, hvis der er noget.
- Hvad om I gik ned og købte noget øl?
- Hvad er den af? får vi ikke vin?
Og hvad med cognac til kaffen?
- Nej det bliver lidt vel meget.
- Næ, og hvad så?
- Du har det med at brokke dig i dag. Det er ikke for det, men det er sådan set mig der arrangerer festen.
Du har ikke noget at gøre med at bestemme her.
- Ikke det? nu har jeg aldrig!
- Hør, ved I hvad, hold nu op, og kom og find de kopper og glas.

7) i forsk. særlige forb. efter præp. 7.1) fremfor alt, først og fremmest, se fremfor. || for alt, (sj.) d. s. (jf. for) alting). *Herrer i vort eget Hus | vi først for Alt vil være. *Ploug. I. 117.* 7.2) i alt ell. (som stærkere udtr.) alt i alt, tilsammen; sammenlagt. *VSO. I. 145.* ved sammenlægning af de enkelte poster faar vi i alt 257 kr. 50 øre | || alt i alt, naar alle omstændigheder tages i betragtning; i det store og hele (jf. 7.4). Alt i Alt var Richelieu en typisk Grandseigneur fra det 18. Aarhundrede. *Brandes. Volt. I. 305.* alt i alt maa man sige, at bogen er et hæderligt arbejde | || (efter ty. alles in allem) + alt i alt brugt som subst.: den, som formaar alt. *Den store so Alt i Alt, den Sidste og den Første (o: gud). *Tullin. (SkVid. III. 82).* Tieneren er Alt i Alt hos hans Herre. *VSO. II. 145.* *Du Lille, som kan lue (o: en ung kvinde), Du Rose, som kan gaa!... | Du søde Alt i Alt. *Oehl. L. I. 132.*

ODS al 413

|| saa godt som (*glda.* swa goth som (*Mariagerleg. 326¹³*), jf. ty. so gut wie) brugt som adv.: næsten. „Lod I jer Datter gaa paa Mascarade?“ — „Ja jeg nødde hende saa got som dertil“. *Holb. Masc. II. 2.* Man maa saa got som gøre Vold paa ham. *EPont. Men. III. 427.* *Skuesp. V. 88.* nu især knyttet til adj., adv. o: „Forladt af sine han saa godt som eene streed. *Nord. Brun. Jon. 166.* han betragtede sig saa godt som uafhængig af den keiserlige Magt. *Molb. DH. II. 369.* det traf sig vel saa godt som aldrig, at de Alle var samlede. *JPJac. II. 188.* det er saa godt som besluttet. *Ladv. jf.: min Saagodsom-Forlovede. Winth. IX. 77.* undertiden efterstillet: (vi rejste) igjennem et Land, som var os ubekjendt... uden at kjende Veien, uden Penge saa godt som. *JJPahudan. Er. 66.* *Drachm. F. II. 272.*

ODS god 1167

all in all' [Disj] (after) assessing everything (that has happened); after summing up the whole situation (and mentally comparing the good with the bad); all things considered (qv) V: taking it, considering it; taken, considered □ *All in all* the battle had achieved what I had wanted. MFM □ *All in all*, he had probably been a soft-hearted old thing, despite his brittle bones and acid pen. PP □ *All in all* and all added up, this would lead you to believe that food is being taken very seriously indeed. L □ usu front position. *all in all*² [Comp (NP)] the main object of sb's love and devotion, to the exclusion of everything and everybody V: Δ be; become, make sb/sth □ *The daughter who had been her all in all* had left home; all she could look forward to were her fleeting visits, the occasional letter and telephone conversation. □ ...the urge to make the beloved happy, to do him good, to be *all in all* to him. PW

Oxford Dictionary of Current Idiomatic English. II.6

Litteratur

- Dansk Sprogbrug. En stil- og konstruktionsordbog af Erik Bruun. 1978.
- Fleischer, Wolfgang. Phraseologi der deutschen Gegenwartssprache. Leipzig. 1982.
- Gréciano, Gertrud. "Forschungen zur Phraseologie". Zeitschrift für germanistische Linguistik. XI, 2. 1983, s. 232-43.
- Grindsted, Annette. Principper for præsentation af ækvivalenter i oversættelsesordbøger. 1988.
- Kjær, Anne Lise. Fraseoleksemmer i tyske ét-sprogsordbøger. Ark 29. Handelshøjskolen i Kbh. 1986.
- Lewandowski, Th. Linguistisches Wörterbuch. I-III. 1973. 4. udg. 1984.
- Nudansk ordbog. I-II. 1953. 13. udg. 1987.
- ODS = Ordbog over det danske Sprog. I-XXVIII. 1918-56.
- Oxford Dictionary of Current Idiomatic English. A.P. Cowie, R. Mackin & I.R. McCaig. I. Verbs with Prepositions and Particles. 1975. II. Phrase, Clause & Sentence Idioms. 1983.
- Pilz, Klaus Dieter. "Zur Terminologie der Phraseologie". Muttersprache. V-VI. 1983, s. 336-50.
- Retskrivningsordbogen. Dansk Sprognævn. 1986.
- Toftgaard Andersen, Stig. "Idiomatik". Selskab for nordisk filologi. Årsberetning for 1985-86. 1987, s. 23-31.

VARIABLE OG INVARIABLE FEJL I TYSKSPROGEDE ELEVERS UDTALE AF DANSK

Af Elin Fredsted

1. Indledende bemærkninger

Udtalen er det store, ja altoverskyggende problem for tyske elever, der ønsker at lære aktivt dansk. Som undervisere registrerer og retter vi mange udtalefejl, men vel uden egentlig at gøre os klart, hvorfor bestemte udtalefejl er specielt dominerende.

Da nogle gymnasielærere udtrykte ønske om at få undersøgt og systematiseret de fejl, som de i praksis udmærket kender, bad jeg dem og et par andre undervisere om at hjælpe mig med at samle lydbåndsmateriale.

Med hjælp fra omtalte undervisere har jeg undersøgt udtalen hos 55 forsøgspersoner. Det drejer sig om 1) gymnasieelever, der har valgt dansk som tredje fremmedsprog. Der undervises i dansk fra 9. klasse, og forsøgspersonerne stammer fra 9. til 12. klasse, omfatter altså alle niveauer fra begyndere til elever med 4 års undervisning bag sig. Alderen er 15 - 19 år. 2) Den anden gruppe er et hold universitetsstuderende, der har modtaget to semesters danskundervisning. Alderen er fra 20 - 30 år. 3) Desuden har to hold aftenskoleelever deltaget i undersøgelsen. Alderen er her ca. 30 - 80 år. Nogle af forsøgspersonerne i denne gruppe har modtaget danskundervisning i mange år. Rekordens er vist nok omkring 20 år. Sammenfattende kan man sige, at alle niveauer og aldersgrupper mellem 15 og 80 er repræsenterede i undersøgelsen.